

Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI

TÜRK DÜNYASI KÜLTÜR HAYATINDA YENİ BİR DÖNEM

Мақалада Түркістан аймағының түрік дүниесінің негізгі мәдени орталығы болғандығы, қазіргі уақыттағы түркілердің саяси-мәдени байланысын жанданыра берудің маңызы сөз болады. Онда өзбекше (өзбек тілі) деудің орнына өзбек түрікшесі, сондай-ақ «Қырғыстан Түрік Республикасы» және т.б. деген атауларды қолдану қажеттілігі тұжырымдалады.

В статье Туркестанский край рассматривается как основной культурный центр всего тюркского мира; освещаются вопросы оживления культурно-политических связей тюрков на современном этапе. В ней делается вывод о том, что термины «Кыргызстанская Тюркская Республика», и т.д. показывают истинное положение тюркского мира.

Milletlerin hayatında geçerli olan ve gelenek halinde devam eden her türlü duygu, düşünce, inanç, sanat ve hayat tarzının tamamına kültür, bunun tarihi seyiri içinde ele alınıp incelenmesine de kültür tarihi denilmektedir. Bu tanımdan hareketle Türk kültür tarihi, Türk boy ve budunlarının tarih sahnesine çıkışlarından günümüze kadar devam eden geniş bir zaman ve mekan içindeki faaliyetlerini ihtiva etmektedir.

Türk Dünyası, mekân yönüyle eski dünya, zaman bakımından da tarih öncesi devirlere kadar uzanmaktadır. Tarihi, kültürel ve değer ölçüleri bakımından bir bütünü ifade için nasıl bir Arap Dünyası, Slav Dünyası, Germen Dünyası, Anglo-Sakson vb. dünyalar söz konusu ise bir de Türk Dünyası vardır. Bu konu 1990 öncesi sadece bilim adamlarını meşgul etmiştir. Sovyetler Birliğinin dağılmasını takiben bilim çevreleri yanında siyaset, ekonomi, ticaret, sanayi, kültür ve hemen her çevrenin ilgi odağı haline gelmiştir. Türk Dünyasında bağımsız cumhuriyetler yanında bağımsızlık yolunda önemli ölçüde mesafe katetmiş ve bağımsızlık sürecini başlatmış daha bir çok Türk Topuluğu bulunmaktadır. Bugün 29 ayrı ülke ve topluluğun gençlerine eğitim vermekte olan “Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi” Türk Dünyası gerçeğinin ifadesidir.

Kültür tarihi araştırmalarında, kültür çevreleri ayrı birer araştırma konusudur. Türk Dünyası'nın kültür çevreleri, eski dünya olarak adlandırdığımız üç kıt'aya (Asya, Avrupa ve Afrika) yayılmış vaziyettedir. Bir çok milletlerde kültür çevreleri belirli coğrafyalar ile sınırlı kalmıştır. Kültürlerin geniş çevrelere yayılmış olması zenginlikleriyle doğrudan ilgilidir. Türk kültür çevreleri ayrı ayrı ele alınarak suretiyle karşılaştırmalar yapılmalıdır. Mukayese işlemi ana kültür çevresi ile onu besleyen diğer çevreler arasında ve aynı metodun kullanılması suretiyle yapılmalıdır. Bu suretle zaman, mekan ve tarihi olaylardan kaynaklanan serbest kültür değişmesi ile, mecburi veya empoze kültür değişmesi sonucunda ortaya çıkan farklılıklar kolayca tespit edilebilir.

Bize göre, Türk Dünyasında ana kültür çevresi ULUĞ TÜRKİSTAN'dır. Bu kültür çevresi ile tarihin değişik dönemlerinde bağı bulunan, başta Anadolu olmak üzere Kafkasya, İtil-Ural, Ortadoğu, Balkanlar ile Asya katanının batıdaki uzantısı konumundaki Afganistan, Horasan, Maveraünnehr, Harezmi, Deşt-i-Kıpçak vb. Türk Dünyasının kültür çevreleri olarak kabul edilmektedir. Türkistan ile söz konusu kültür çevreleri arasındaki kültür bağları bir ağacın kökleriyle dalları kadar birbirlerine yakındır. Çünkü Türk Dünyası'nın kültür değerlerinin kökleri Uluğ Türkistan'da dalları ise diğer Türk kültür çevrelerinde bulunmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalar sadece kökler ile dallar arasındaki bağları tespit

işlemi olacaktır. Kültürdeki değişme realitesinden hareketle, ayrı Türk kültür çevrelerinde yaşamakta olan Türklerin maddi ve manevi kültürleri mukayeseli araştırma konusu olarak bilim adamları ve araştırma merkezlerinde ele alınmalıdır. Böylece Türk kültürünün müşterekleri yani ortak paydasına ulaşılmış olacaktır.

Türk Dünyası, tarihi devirlerden beri zaman zaman bir veya birkaç devlet tarafından temsil edildiği gibi tıpkı günümüzde olduğu gibi birçok bağımsız ve özerk siyasi kuruluş tarafından da temsil edilmiştir. Nitekim 1990 yılı öncesi Türk Dünyası, başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslar arası kuruluşlarda Türkiye Cumhuriyeti Devleti tek başına bu ağır sorumluluğu yıllarca üstlenmiştir. Dünyada meydana gelen siyasi, sosyal ve ekonomik değişmelere paralel olarak Türk Dünyası da yeni bir yapılanma dönemine girmiştir. Bu değişimin sonucu olarak Türk Dünyasını temsil eden kardeş ve dost ülkelerin sayısı süratle artmış, Türk Dünyasını temsil eden ülkeler arasındaki ikili ve çok yönlü ilişkiler yeni boyut kazanmıştır. Dileğimiz bu değişimin akıl, ilim ve tarihi realitelere uygun biçimde gelişme göstermesidir. Zira günümüzde hızlı değişimlere ayak uydurmayan toplumlar dünden daha acımasız tehlikelerle karşı karşıya kalmaya mahkumdur.

Türk Dünyasında 1990 sonrası meydana gelen yeniden yapılanmanın geriye değil, ileriye yönelik olabilmesi, bilgi, teknik yanında siyasi ve kültürel ilişkilerle de yakından ilgilidir. Bu yüzden Türk Dünyasını temsil eden ülkeler arasında bilgi ve teknoloji akışı yanında bu ülkelerin tarihi ve kültürel müşterekleri de yeniden yapılanmada yer yer en güçlü bağ ve itici güç konumunda olduğu unutulmamalıdır. Bu düşünceyle Türk Dünyasını oluşturan ülkeler arasındaki tarihi ve kültürel bağları gün ışığına çıkartmak, devletlerarası ilişkilerde gündemde tutmak kaçınılmaz bir görev haline gelmiştir. Çünkü, çağımızda geçerli olan Soğuk Savaş (Kültür Savaşı) veya barış içinde savaş hareketına hedef olma yönüyle Türk Dünyası bu tehlikelere karşı henüz gerekli hazırlığı yapma fırsatı bulamamıştır. Bir başka ifadeyle Türk Dünyasını temsil eden ülkelerin yumuşak böğrü bir değil birden çoktur. Bu gerçeğin bilinmesinde ve ülkelerimiz arasındaki çok yönlü ilişkilerde bu hususun göz önünde bulundurulmasında fayda vardır. Şu halde başta Türk Dünyasının kültür müşterekleri olmak üzere ülkelerimiz arasındaki tarihi bağlar bilim çevrelerince araştırma konusu haline getirilmeli ve gündemde tutulmalı ve dolayısıyla da ülkelerimiz arasındaki müştereklerin gelişmesi temin edilmelidir.

Rönesans tabiri, fikir, sanat, bilim, edebiyat ve felsefe alanında bir canlanma, serbest düşünme ve düşündüklerini açık bir biçimde anlatma döneminin adı olarak kabul edilmektedir [1]. Yani antik çağ düşünce, bilim ve sanatının yeni bir görüşle hayata geçirilmesidir. Böyle olunca da Rönesans, antik-klasik biçimlerin aynen uygulanması değil, aynı dil ve anlayışla yeni sentezlerin ortaya konmasıdır [2]. Bu değişme olayı, Avrupa'da 1460-1600 yani 140 yıllık bir zaman içerisinde gerçekleşmiştir. Rönesansı hazırlayan sebepler: Batı dünyasında skolastik bir düşüncenin emir ve talimatları yönünde yönetilen ve buna karşı çıkanların şiddetle cezalandırıldığı bir dönem olduğu gibi öзде Batı dünyası, genelde ise içinde yaşadığımız dönemdeki bilim, sanat ve düşüncenin temeli rönesansla atılmıştır. Avrupa düşüncesi ne zaman kendini daha iyi irdeleme ve değerlendirme ihtiyacı duyduysa, her seferinde klasik dünyaya başvurmaktan geri kalmamıştır [3]. Rönesans öncesi Batıdaki hakim fikir ve davranışa göre "halk koyun sürüsü, kilise ve çevresindekiler de sürüyü idera eden çobanlardı. Rönesansla, insan değerleri ve hakları ön plana çıkıyor, bilimin ve sanatın önü açılıyor ve böylece insanoglu, bilim, sanat ve düşünceyle buluşuyor.

Türk dünyası son bir asırlık dönem içinde ilmi, fikri, dini, ekonomik ve siyasi yani insanı insan yapan değerler bakımından kapalı bir dönem yaşamıştır. Ortaçağ papalık engizisyon mahkemeleri ile yakın çağın demir perdesi arasında pek bir fark da yoktur. Her ikisi de hemen bütün dünya ile bağlarını koparmış, kendi doğrularının dışındaki her şeyi yanlış

kabul eden ve her türlü düşünce ve davranış değişikliğini din ve rejim suçu cezası ile cezalandıran bu dönem de, pozitif bilimler de dahil olmak üzere resmi ideolojiyi desteklemeyen özellikle sosyal ve manevi bilimler alanındaki tespit ve teoriler en ağır suçla (ortaçağ engizisyon mahkemelerini gölgede bırakırcasına) cezalandırılmıştır. Resmi ideoloji dışındaki her fikir ve rejime hizmet etmeyen her değer yasak ve suç sayılmıştır. Bu yüzden 70 yıllık dönemde on binlerce bilim ve fikir adamı rejim suçlaması ile cezalandırılmıştır. Nasıl ki ortaçağın baskı ve karanlık dönemini rönesans aydınlatmış ise, Sovyet yönetimi sonunda başlayan yeni dönemdeki idari, iktisadi, fikri bakımdan yeniden yapılanma (prestroiika ve glastnost) fikrinin temeli de Bolşevik döneminden önce yani Uluğ Türkistan tarihinin özellikle de 11 ve 15 yüzyıl fikir, sanat düşünce ve yönetim biçimlerinin o günkü dünyaya model (Türk rönesansı) bu aydınlık döneme kaynak olmuştur. Bize göre Sovyetler Birliği'ndeki Yeniden doğuş ve yapılanmada Türk Rönesansı'nın büyük rolü olmalıdır. Çünkü bu yeni dönem, Türk Dünyasının aydınlık geleceği ile yakından ilgilidir.

Bugün içinde bulunduğumuz dünya gerçekleri karşısında yeni bir yapılanma ihtiyacı ve arayışı içinde olan Türk topluluklarının önceki tecrübelerinden yani Türk Rönesansı'ndan istifade etmesi mümkündür. Öyleyse bin yıl Türk milletinin sosyal ve kültürel bütünleşmesinin mayasını teşkil eden değerlerin tespit ve ortaya çıkartılması ve günümüz Türk Dünyasında yeniden yaşanır ve anlaşılır hale getirilmesi ile ortaya çıkacak yeni dönemi Türk rönesansı olarak adlandırabiliriz.

Uluğ Türkistan'ın İslam ortaçağında, birbiri ardından parlayan evrensel boyutlu yükselişler meydana gelmiştir. 10.yüzyılın ortalarından itibaren Karahanlı, Gazneli, Selçuklu Devletleri, Samaniler Devleti'nin başlatmış olduğu gelişmeyi sürdürmekle kalmamışlar, kendi yeni yaratışlarıyla da Uluğ Türkistan'daki sanat ortamını daha da yüceltmişlerdir. Savaşlar sonunda yok edilen kültür merkezleriyle birlikte pek çok bilgi, yazılı kaynak da yok edilmiş olması bir talihsizliktir. Bilindiği gibi sanat eserleri, medeniyet ve toplum gelişmelerini izlemek için sağlam belgeler, laboratuvar malzemesi yerini tutmaktadır. Bunları bulup inceleyemediğimiz taktirde günümüzde dünyaya egemen olan güçlü çevrelerin sempati veya antipatilerinin rol oynayacağı varsayımlar geçerli kabul edilmektedir. Toplum ve kültür gelişmeleri, bu yolla Türk kültürü, ile ilgili olarak, iki ana grupta toplanabilecek görüşler ve açıklamalar üretilmiştir. Ortaçağın, Avrupa için karanlık bir karakter arz ettiği bir dönemde İslam dini ortaya çıktı. İslam dini temas halinde olduğu kültür ve medeniyetlerin kalıntılarında da faydalanmak suretiyle hızla gelişmiştir. Özellikle Antik Yunan ve Hint bilim ürünlerinden istifade etmiş olduğu bilinmektedir. Türk Rönesansı olarak da adlandırdığımız bu dönemde Türk-İslam alimlerinin ortaya koydukları eserler İslam dünyasının tarihinin en parlak dönemini oluşturmuştur. Söz konusu ilmi ve fikri gelişme Abbsiler, Karahanlılar, Selçuklar, İlhanlılar, Timurlular ve Osmanlılar döneminde de devam etmiştir. Şam, Bağdad, Semerkant, Buhara, Taşkent, Meraga, Bursa, Konya, Tebriz devrin ilim, sanat ve siyaset merkezleri haline gelmişti. Bu merkezlerde bulunan ihtisas medreselerindeki bilim adamları, yaptıkları araştırmalarla evrensel bilginler arasında yer almışlardır.

Türk Dünyasındaki bu bilginler, kendilerinden önce varolan bilgi ve düşüncenin sadece bir devamcısı olmamışlar, Antik Yunan ve Hint eserleri için yazdıkları şerh ve tahliller yanında, kendilerine ait müstakil eserler de yazmışlardır. Ayrıca keşif ve icadlarla da bilim ve teknolojiyi zenginleştirmişlerdir. Öyle ki, 10-14.yüzyıllar arasındaki dönemde Batılı bilim adamları Türk-İslam aleminin ilmi alandaki üstünlüğünden faydalanmıştır. Bu maksatla zamanın bilim dili olan arapça yazılmış eserleri latinceye tercüme etmişlerdir. Bu uygulamadan dolayı Avrupa'da 12.yüzyıla "tercüme yüzyılı" denilmiştir [4].

Uygurlar ve Karluklar ile başlayıp Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular ile devam eden Türkistan'ın ortaçağında birbiri ardından parlayan evrensel boyutlu yükselişler meydana

gelmiştir. Bu gelişmenin neticesi olarak Eski dünyayı hakimiyeti altına almış olan Moğollar Türkistan'da dil ve kültür egemenliği oluşturamamış, birkaç kuşak sonra özellikle İslamiyet'i benimsedikten sonra yeni Türk sentezi haline gelmiştir. Çünkü Moğollar Türk devlet geleneğini benimsemiş, Uygur alfabesi ve 12 Hayvanlı Türk takvimini kullanmışlardır. Uygurlar dönemine rastlayan muhteşem resim sanatı, mağara mabedleri ve gelişmiş şehir hayatı dikkate değer özellikleridir. Karahanlılar'ın İslami resmi din olarak kabulünden itibaren süratle gelişen ticaret, siyaset yanında gelişmiş düzeyi temsil etmektedir. Divan-i Lügat'it Tün ve Kutadgu Bilig gibi eserler bu dönemin mahsülleridir. Dikkatimizi çeken bir diğer husus da konar-göçer hayat tarzını sürdürmekte olan Türk boy ve budunları, İslamlaşma ile yoğunlaşan bu gelişmelerin adeta hayat kaynağı rolünü oynamasıdır.

Türkistan tarihinin parlak döneminin mahsülleri bu zengin kültür mirası, devletler budunlar ve boylar arasındaki mücadeleler, çetin tabiat şartlarının da tesiriyle ağır kayıpları vermiştir. Öyle ki bu tahribat, sadece Hun, Göktürk ve Uygurlar yanında zaman bakımından daha yakın olan Selçuklu dönemini de aynı ölçüde etkilemiştir.

Kırgızistan'da İslam öncesinden başlayıp Karahanlı döneminde altın çağını yaşayan şehirler, Türkistan'ın Merv, Ürgenç, Taraz, Turfan, Tirmiz vb. medeniyet merkezleri, de aynı şekilde tahrip olmuştur. Kırgızistan'da Burana'da yapılan kazılarda çıkan eserlerin Türkiye'dekilerle hemen aynı tarzda ve Selçukluların Anadolu'yu fetih dönemi ile aynı zamanda yapılmış olması Türkistan'daki medeni çizgi ve bunun Anadolu'ya taşınma biçimi bakımından son derece önemlidir [5].

Uluğ Türkistan tarihi ile meşgul olan Sovyet bilim adamları ve kurumları ideolojik tutumları yüzünden "TÜRK" ve "TÜRK DİLİ" gibi birleştirici nitelemelerden kaçınmışlar ve neredeyse Türk Dünyasını aşiret bölünmelerine kadar indirgenmiş bir kültür ayırımı zorlamışlardır [6]. Bu yaklaşım bu yönde yapılan araştırmaların bu parlak medeniyetin tam manasıyla ve bir bütün halinde ortaya konmasını geciktirmiştir. Uluğ Türkistan coğrafyasında ilmi araştırmalar ve özellikle arkeoloji çalışmaları her türlü ideoloji ve ön yargılardan arınmış olarak bilim adamlarının sorumluluğuna verilmesi ile ilmi gerçekler ortaya konmuş olacaktır.

Türk rönesansı X.yüzyıldan XV.yüzyıla kadar geçen zamanda her bir bilim dalında ortaya çıkan, ilim ve eğitim-öğretim kurumlarında çalışan bunların felsefelerini yapan metodolojilerini tartışan ve ilmi neticelere ulaşan Türk bilim adamlarının şahsında anılan yüzyıllarda Türkistan şehirleri bilim ve sanat merkezi olma yanında aynı zamanda birer siyaset ve ticaret merkezi konumunda olmuştur. İlimi ve sanayi merkezleri olarak bu dönemde Kaşgar, Semerkant, Merv, Taraz, Farab, Tebriz, Bağdad, Konya vb. şehirleri sayabiliriz.. Bağdad şehri için "Ana gibi yar Bağdad gibi diyar" sözü Türk Rönesansı dönemi için söylenmiştir. "Doğuda Pekin'in konumu ne ise bu çağda Batıda da Tebriz aynı şekilde ticaret, sanat, bilim ve siyaset merkezi olarak gösterilmektedir.

Türk rönesansına temel teşkil eden dönemde Türk-İslam dünyasının her tarafında benimsenmiş, çalışmaları temel referans kaynakları olarak görülmüş çok sayıda bilim adamı yetişmiştir. Bunların hemen çoğunun Horasan ve Maveräünnehir daha geniş mana ile Türkistan menşeli oldukları dikkati çekmektedir. Büyük Selçuklu devletinin temin ettiği siyasi istikrar ilim alanında çalışanlara iyi ve güzel bir imkan sunmuştur. Çünkü Selçukluların eğitim-öğretim mahalleri; bunun için tesis ettikleri ilim ve kültür atmosferi İslam düşüncesi ve ilminin en parlak dönemlerinden birinin yaşanmasına sebep oldu. Yine aynı coğrafya (Türkistan) Türkiye Selçukluları ve Beylikler dönemi ilim ve fikir hayatını besleyen kaynakların başında gelmektedir. Anadolu'nun fikir ve ilim hayatının iki besleyici kaynağından birisi Maveräünnehir, Harezmi ve Horasan oldu. Riyazi ilimler, felsefe, mantık ve kelam, tıp vb. alanlarda daha çok Maveräünnehir ve Horasan mektebi, hadis ve fıkıh gibi dini ilimlerde ise Hicaz, Suriye ve Mısır mektepleri kaynak teşkil etmiştir [7].

Kaynağını rцnesanstan alan Batы kцltцrц, batыly insanыn değer hцkцmlerini yansыtmaktadır. Bu ozellik dikkate alınmadan Турк kцltцrц araştırmalarında değerlerimizi dar kalıplara uyarlama gayreti Турк kцltцrц ve tarihi hakkında yanlış gцrцřlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Oysaki Турк kцltцrц araştırmalarında Batыly bilim adamlarынын eserlerine mцracaat yerine, Турк kцltцrц ve tarihinin kaynaklarına yцnelmemiz gerekir. цnkц bu kaynakların, Турк rцnesansынын doğmasını ve bununda Турк Dцnyasынын aydınlık geleceği için kaçınılmaz olduğuna inanıyoruz. Zira millet olarak kendimize ait kцltцr değerleri üzerinde dцřцnцp kafa yormadığımız için yцzlerce yıl çok vakit kaybedilmiştir. 1990 öncesinde Турк Rцnesansы'nın kaynaklarından olan Dede Korkud kitabы üzerinde alıřmalarыndan dolayı Туркmenistanly bilim adamы Tцrkц Deryayev 20 yıl cezaya mahkum olmuştur. Туркmen ruhunu řahlandыran ve dolayısıyla Турк Rцnesansы'nın kaynađы Gцrođlu Destanı'nın Sovyetler Birliğinde 1990 öncesinde yasaklanmış olması bir tesadцf değildir.

Tурк Dцnyasında, 16.yцzyıldan beri ilim, sanat ve dцřцnce hayatыnda yařadıđы yцzyыл için model olmuş eser ve onların sahibi abide şahsiyetlerin sayısı sınırlыdır. Oysa ki, 1951 yılında Prof. Muhammed Kariyev, Prof. Mebti Kцseyev ve Abdolov Dede Korkud zerine yeni bir çalışma hazırladılar ve tamamen ilmi mahiyetteki bu çalışmalarını bastırmak istediler. 1951 yılında Туркmenistan Kominist Partisi, Moskova'nın emrine uyarak kitabы toplattы ve Dede Korkud kitabынын çok tehlikeli bir kitap olduğuna dair karar çıkartmıştır. Bu kitap "Irki ve Turancı" bir dцřцncesinin eseri kabul edildiği için araştırmacılar beş yıl hapse mahkum edilmiştir. Aynı şekilde Mahdumkulu yanыnda Yunus Emre ve Karacaoğlan'ы da aynı mantıkla yasaklamışlardır. Yцzyыllar arasında Турк Dцnyasına mensup ilim, dцřцnce ve sanat alanında temsil eden ve insanlık medeniyetine, bilim ve fikir dцnyasına önemli lцde katkыlarda bulunmuş şahsiyetlerden bazılarını kısaca tanımakta fayda vardır. şu gerçek de gцz nцnde bulundurulmalıdır. Hiçbir milletin kцltцr faaliyetleri, yaratma hamleleri devamlы olmamış, zaman zaman sekteye uğramıştır. Турк Dцnyасы son 300 yıldan beri bu durgunluk ve gerileme dцnemini yaşamaktadır. Bu durgunluğun X-XVI yцzyыл ilim, fikir ve sanat hayatыnda hцr dцřцnce ve her tцrlц baskыdan uzak, siyasi istikrarın da itici gцc olduğu dцneme ait sцz konusu alanlarda ortaya konmuş, hayata uygulanmış veya kaleme alınmış eserler yeniden gцnцmцz insanların ilmi, fikri ve gцzel sanatlar alanında ihtiyaına cevap verecek biçimde ele alınması ve insanlığın hizmetine sunulmalıdır. Karanlık ve baskыcı bir dцnemin sonunda yeniden yapılanma ve açıklık ilkesini esas alan bir dцneme geçişte Турк Rцnesans'na temel teşkil edecek Турк bilim, dцřцnce ve sanat alanında yaşadıkları yцzyyla damgalarını vurmış olan şahsiyetlerden bazılarını genel bir değerlendirme çerçevesinde tanıtmakta fayda vardır.

Tурк Dцnyasında yaklaşık 400 yıl ilmi faaliyetler en etkin şekilde devam etmiş ve ait oldukları yцzyuyla hemen her bakımdan model ve ncц olmuşlardır. Sцz konusu dцnemde Semerkand, Buhara, Taşkent, Kaşgar, Tirmiz, Urgen, Tebriz, Konya vd. bazı şehirler bilim, kцltцr, ticaret ve siyaset merkezi haline gelmiştir. Bu alimler arasında;

Birцni (Beyrцni 975-1050) Harizm'de dцnyaya gelmiş, Gazneli Sultan Mahmud ve oğlu Mesud ile Mevdud'un dцnemlerinde kendisine çok itibar edilen çok yцnlц bir bilim adamыdır. Adına kaydedilen 113 ıvarındaki eserden 35'inin Astronomi'ye, 23'цnцn Astroloji'ye, 9'unun Coğrafya'ya, 10'unun Jeodezi'ye, 8'inin Matematik ile ilgili olduğu diğerlerinin de Geometri, Mekanik, Eczacılık, Gцzlem ve Değerli Madenler, Tarih, Felsefe ve Edebiyatla ilgili olduğu bilinmektedir. Ayrıca Gazneli Mahmu'un seferler dцzenlediđi Hindistan hakkında da bir kitap kaleme almıştır. Birцni'ye ait bu eserlerden sadece 25'inin [8] gцnцmцze intikali bir talihsizlik olmalıdır.

Gazali, (1058-1111) Selçuklu dцnemindeki İsmaili hareketinin iddialarını ilmi manada цrцten Nizamiye Medresesi mцdderrisidir. Gazali'den yaklaşık bir asır sonra İslam bilim ve

düşüncesinde köklü değişimler ve yeni eğilimlerin ortaya çıkmasında payı olan Fahreddin Razi ve Nasireddin Tüsi İbn Sina'nın eserlerine yazdıkları şerhlerde veya onlardan etkilenererek kaleme aldıkları eserlerinde Platon ve Aristoteles düşüncesinin karışımı olan yeni Eflatuncu meşai felsefeyi İslam dini bilimlerinin hemen her sahasına yaymışlardır. Gazzali, İbn Sina'nın Tıbb ve hikmete dair Kanun'unu Latince'ye çevirmiş ve bu eser yüzyıllarca Avrupa üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bazıları muhtelif dillere çevrilen eserleri arasında; el-Kanun fi-Tıbb, Kitabu'ş-Şifa, İşara't, Kitabu'l-İrsad, Lisanu'l-Arab 22 ciltlik Levabıku'l-İnsaf, 20 ciltlik Kitabu'l-Hasıl ve'l-Mahsul, 20 ciltlik Kitabu'l-İnsaf vd. zikredilebilir. Büyük alimin, Türkçe, Arapça, Farsça ve Yunanca bildiği ifade edilmektedir. Çizgisindeki tasavvufçulardan Mevlana Celaleddin Rumi, Necmeddin Kübra, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli ve Hacı Bayram-ı Veli, tasavvuf anlayışını hayat tarzı haline getirmişlerdir.

İbn Sina (975-1037) Düşünce hayatı ile ilgili eserleriyle bir filozof olması yanında O, ünlü bir hekim olarak tanınmıştır. Felsefî düşünce konusunda İslam Dünyası yanında aynı şekilde Hıristiyan Avrupa'yı da etkilemiştir. Samanoğulları Devleti'nin dağılmasından sonra sürekli yer değiştirmesine rağmen kıymetli eserler vermiştir.

Farabi, Ebu Nasr Muhammed İbn Muhammed İbn Tarhan İbn Uzlugh el Farabi (873-950) Maveräünnehir'deki Farab şehrine bağlı Vesiç'te dünyaya gelmiştir. Horasan ve Bağdad gibi önemli ilim merkezlerinde tıp, matematik ve felsefe öğrenimini gördü. Farabi'nin Felsefe, Matematik ve Musiki alanında 180 eseri bulunmaktadır. Bunlardan 9'u Latince'ye 27 tanesi de İbranice'ye tercüme edilmiştir. Farabi ilimleri şu şekilde tasnif etmiştir.

1. Lisan ilmi ve bölümleri
2. Mantık ilmi ve bölümleri
3. Ta'limi ilimler ve bölümleri
4. Tabiiyyat ve ilahiyat
5. Medeni ilim ve bölümleri

Aristo'nun eserlerini ve felsefesini İslam dünyasına tanıtan Farabi olmuştur. Eserleri arasında; Şerhi Öklides, Seyahatü'l-Medine, Fususu'l-Hikme, Medinetü'l-Fazıla, Şerhi Kütüb-i Aristo zikredilebilir.

Ali Kuşçu, Uluğ Bey'in ölümünden sonra Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmed'in daveti üzerine İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da bulunduğu süre içinde kıymetli eserler kaleme almıştır. İsim ve eserlerinden özetle de olsa söz ettiğimiz alimlere ilave olarak Zamahşeri, el-Matrudi, Tirmizi, Necmeddin Daye, el-Cezeri, Uluğ Bey ile Yusuf Has Hacib, Kaşgarlı Mahmud gibi her birisi döneminden günümüze uzanan zaman çizgisinde eserleri özelliğini kaybetmemiş olan ilim ve fikir adamlarına daha birçok alim kişilerin isimlerini ilave etmemiz mümkündür.

Türk Dünyasının insan, hayat ve kainata bakışını şekillendirmiş olan ve kaynağını Ahmed Yesevi'nin Türkistan'da geliştirdiği Menkibevi İslam anlayışından alan bu evrensel yorum, Çarlık, Sovyetler ve Çin'in siyasi, askeri ve ideolojik baskısının da tesiriyle yerini karanlık bir döneme bırakmıştır. Bugün Türk Dünyası coğrafyasında söz konusu evrensel yorum ve form sadece eserlerde kalmış aynı coğrafyanın insan hayatından uzaklaşmıştır. Türk Dünyasında, 1990 sonrası başlayan yeniden yapılanma ve açıklık rejimi ile başlamış olan yeni dönemde Türk Dünyası insanına Yesevi'nin hayat ve kainata bakışını insanımıza hayat tarzı olarak sunmamız halinde Türk Dünyasında en çok ihtiyaç duyulan hoş görüyü ve islamiyeti hayata geçirmemiz mümkün olabilir.

Sonuç: Türk Rönesansı konusunda atılacak adımlardan birisi ve belki de ilki terminoloji konusunda olmalıdır. Türk Dünyasındaki açıklık ve yeniden yapılanma sürecinde öncelikli olarak Türk Cumhuriyetleri ve Topuluklarının devlet, millet ve dillerini akli ve ilmi

bakımdan doğru tanımalıyız. Bugün bu hususun ihmali yarın tedavisi güç sosyal yaralara dönüşebilir. 1923 yılına kadar Türkistan olarak bilinen tarihi Türk Yurdu'nun adı bu tarihten sonra "Orta Asya"ya dönüştürülmüştür. Türk Dünyasını temsil eden ülkeleri, devlet adı olarak Azeri, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Türkmen vb. adlar yerine Azerbaycan Türk Cumhuriyeti, Kazakistan Türk Cumhuriyeti, Kırgızistan Türk Cumhuriyeti, Tataristan Türk Cumhuriyeti, Türkmenistan Türk Cumhuriyeti olarak tanımlanması, konuşma ve yazı dilinde Türk devletleri gerçek adları ile anılmalıdır Ayrıca dil yönüyle de Azerice, Türkmençe, Kazakça, Özbekçe, Tatarca, Kırgızca yerine Azerbaycan Türkçesi, Türkmenistan Türkçesi, Kırgızistan Türkçesi, Kazakistan Türkçesi, Özbekistan Türkçesi şeklinde ifade edilmesi Türk Dünyası gerçeğinin ifadesi olmalıdır. kullanılması doğrudur. Yine bu cumhuriyetlere mensup insanlar tanıtılırken de Azerbaycan Türkleri, Türkmenistan Türkleri, Kırgızistan Türkleri, Tataristan Türkleri, Özbekistan Türkleri, Türkiye Türkleri ve Kazakistan Türkleri olarak takdim edilmelidir. Konuşma ve literatür dilinde terminoloji hatalarının yapılması Türk Dünyası'nın geleceği için büyük önem arz etmekte olduğunu ifade etmek istiyoruz. Çünkü, Türk Rönesansı Türk Dünyasının aydınlık geleceğinin en büyük itici gücüdür.

DIPNOTLAR

1. Osman Pazarlı, Metinlerle Felsefe Tarihi, İstanbul, 1964, s.86.
2. Oluş Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, Ankara, 1971, s.118.
3. Suat Sinanoğlu, Türk Humanizmi, Ankara, 1980, s.117.
4. Lütfi Göker, "Bilim Gelişmesinde Buhara, Semerkand ve Basra'nın Önemi", Buhari Sempozyumu (18.20.1987), Kayseri, 1996
5. Oluş Arık, "Moğolistan'da Türk Anıtları ve Orta Asya'da Türk Mimarlık ve Sanat Varlığına Yönelik Arkeoloji Notları", (Mayıs-Haziran 1997), Yeni Türkiye, S.15, s.597.
6. Oluş Arık, a.g.m., s.597.
7. A.Yasur Ocak, "İbn-i Kemal'in Yaşadığı XV. Ve XVI. Asır Türkiyesinde İlim ve Fikir Hayatı" İbn Kemal Sempozyumu (26-29 Haziran 1989. Tokat), Tebliğler, Ankara, 1986, s.32-33.
8. Claude Cahen, İslamiyet, Ankara, 1990, s.228.